

MIREN AZKARATE VILLAR ANDEREAREN EUSKALTZAINDIAN SARTZEA

Egoitza, 1992.11.27

Miren Azkarate Villar

AGUR-HITZAK

Euskaltzainburu, euskaltzain,
agintari, familiako eta lagunok,

Euskaltzain hautatu ninduten une beretik elkarrizketa eske inguratu zaizkidan guztiek bi galdera hauek egin dizkidate: zer sentitzen da Euskaltzaindian sartzen den lehen emakumea izatean eta, horren ondoan, zer sentitzen da Joxe Migel Barandiaranen lekua hartzean? Hainbeste bider entzun ondoren uste dut bi ezaugarri horiek —lehen emakumea eta on Joxe Migel Barandiaranen ondorengoa izateak— markatuko dutela nire euskaltzain-izaera. Hala ere halabeharrezkoak dira biak. Lehen emakumea izateaz, norbait izan behar lehena eta neu suertatu naizela esango nuke. Gizartea bera aldatu da; orain 50 urte eta geroago ere ezinezko zena —eta ez emakumeak gizonezkoak baino jakituria urriagokoak zirelako—, gaur eragozpenik gabe onartzen da, ustez eta hitzez behintzat. Eta honek gauza bakarra adierazten du: ez naizela ni aurretik izan ditudan emakumeak baino ez azkarrago, ez jakintsuago eta ez meritu handiagoa. Lehen ere izan ditugu Catalina Elizegi bezalako emakume teatrogileak (1), Julene Azpeitia bezalako kazetari, ipuin- eta saiogile izateaz gain gaur esango genukeen bezala euskararen pedagogiaz kezkatuak (2) (eta gaur halako garrantzia ematen zaion “curriculum” eta merituak aipatze-

(1) Donostian 1889an jaiotako eta Lizarran 1963an hil arte, irakasle-ikasketak egin eta *Garbiñe* (1916), *Loreti* (1918), *Yatsu* (1934) eta argitaragarriak *Catalina de Erauso* utzi ziguna.

(2) Ipuinak: «Euli baten edestia» (1933), «Goizeko izarra» (1959) eta «Auntza Baratzan» (1960), *Amandriaren altzoan* ipuin-bilduma (1961)... Bestelakoak: «Osasuna, merketza ta yanaritza» (1935), *Umien adizkidea* (umeei euskaraz irakurtzen eta idazten irakasteko metodoa) (1961), «Odolak odolari dei», «Martxela» bi kontakizun labur (1961), [«Odolak odolari dei», «Martxela» bi kontakizun labur (1969)], «Krabeliñ gorriak» saioa (1970)... Ikus Añamendi argitaletxearen *Literatura* III, 527-528. orrialdeak.

kotan, ez dira makalak, emakume honenak); Tene Mugica bezalako olerki-eta antzerkigileak (3)... Zerrenda osatzen jarrai genezake Rosa de Bustinza eta Mayi Ariztia-ren ipuin eta kontakizun laburrak, Concepción Unzueta, “Unzueta’tar Sorne”-ren olerkiak aipatuaz, edo Madeleine Jaurguiberry, antzerkigile, kazetari eta euskara irakasteko metodo baten egilearen lana. Adinean aurrera joan arren oraindik bizirik ditugunen artean, ezin ahaztu M.ª Dolores Agirrek euskal antzerkigintzaren alde egindako lan erraldoia. Merituak bai ugari guztiek, baina garaia ez izan egokia. Nik alde izan dudana, haiek zeharo kontra. Hara nola ikusten dudan lehen emakumea izatearen kontu hori.

Eta zer esan Joxe Migel Barandiaranen ondorengo izateaz? Gogoeta asko egin daitezke horren inguruan ere; bi hari-muturri heldu nahi nieke nik. Batetik, gauza jakina da euskaltzain bat hiltzean, berria ez dutela hautatzen haren iker-lerroen arabera; filologoaren hutsunea ez du nahitaez beste filologo batek bete behar, ez eta ere nobelagilea beste nobelagile batek ordezkatu behar. Bestalde, euskaltzain-“kargua” ez da inoren testamentu edo hilburukoan sartzen, ez dago euskaltzain baten esku bera ez denean ordezkoa nor izango den izendatu edo erabakitzea. Ez dago, beraz, euskaltzain zenduaren eta berriaren arteko lokaririk, ez behintzat euskaltzain izateak berak dakarrena baino areagorik. Halabeharrak, zoriak erabakitzen du azken batean noren lekua hartzen duzun. Hortaz, on Jose Migel Barandiaranen jarlekuan esertzea ez diot inongo merito bereziri zor; hala gertatu da.

Eta bestetik, nola har dezaket nik Barandiaranen lekua? Halako pertsonen uzten duten hutsunea bete ezinezkoa izaten da. Zientzia jakin batean egin duten lanari jarraipena eman dakioko horretarako ikertzaile-talde egokiak sortzen diren neurrian (eta, niri dagokidanez, ez historiaurreaz ez etnologiaz arduratzen ez naizenez, ezin on Joxemiel-en ondorengo izan maila horretan ere). Baina duten jakintza-maila hutsa gaindituz herri baten “sinbolo bizi” bihurtu badira, alderdi hori ordezkaezina izan ohi da. Horrexegatik dakigu guztiok “euskal kulturaren aitagoi, patriarka” berria aurkitzea zein zaila izango zaigun.

Izan ere, berak eman digu geure euskal nortasunaren zati handi bat, berari esker ezagutzen ditugu geure historiaren sustraiak. Berari zor diogu, hitz batean, euskal historiaurrearen ezagutza. 1889.ko azken egunean, abenduaren 31.an, Ataunen jaio eta 1991.ko abenduaren 21.ean, 102 urte betetzeko hamar egun baino falta ez zirenean, herri berean hil zen arte, Euskal Herriko lehen gizona eta beronen ingurune eta bizimo-

(3) Antzerki-lanen artean *Gogo oñazeak*, *Gogo negarra*, *Gabon* eta *Juan Joxe* utzi zizkigun. Poemak, berriz, *Gure Herria* aldizkarian argitaratuez gain, *Idazki ta olerki* liburua (1923) osatzen dutenak.

dua izan zuen ikergai. Horretara nola iritsi zen eta bizitzan zehar nolako gorabeherak izan zituen ere ongi dakigu Luis Barandiaran Irizar, bere ilobak eginiko biografiari esker: umetan estudiante arlote samarra izan omen zen mutikoa —ondoegi ulertzen ez zuen “erdaran” emandako eskolak baino mendi-bidexketan ibiltzea nahiago— 1904.an Baliarraingo “Seminario”ra joan zen. Baita Manuel Lekuona ere hamar egun beranduago; mende honetan Euskal Herriak eta euskarak izan dituen jakintsu-rik handienetakoez gazte-gaztetatik ezagutzen zuten, beraz, elkar. Baliarraindik, Gasteizko apaiztegira 1906.an, ondorengo 30 urteak han emanik. Fisika-laboregiko arduradun izendatzearekin batera hasi zen atzerriko hizkuntzak ikasten (alemana, frantsesa eta ingelesa menderatzera iritsiz). Erabakigarria, 1913.an Leipzig-en egin zuen egonaldia izan zen, Wilhelm Wundt irakasleak herrien psikologiari emandako ikastaroak eraman zuen eta Euskal Herriko kulturaz arduratzera. Izan ere, kristau-erlijioan sakondu nahiak eraman zuen Alemaniara erlijioen historia sakontzera, eta hortik sortu herrien izaera ikertzeko gogo. Zein, ordea, bere herria baino gertuagorik eta egokiagorik? Eta, jakina, Euskal Herriaren izaeraren hariari jarraiki hasi orduko topo egin zuen gure historiaurrearekin. Berak zioen bezala, etnologiak behartu zuen arkeologiari arduratzera. Apaiz-ikasketak amaitu orduko hasi zen lehen eskabazioak egiten. Aralarren aurkitutako triku-harriei esker Arantzadi eta Eguren ezagutu eta lanari gogor ekin zion hirukotea osatu zuten; hogeitertan zehar euskal lurra arakatuaz herri honen historiaurrea ezagutarazi zuen hirukotea. 1918.an Euskal Ikaskuntzen I Kongresuan, Oñatin, parte hartu zuen eta hiru urte beranduago, 1921.ean, *Eusko Folklore* elkarte sortu.

Ondoko urteetan jaso zituen lehen izendapenak, 1927.an eta 1928.an, Academia de la Lengua Españolak “miembro correspondiente” izendatu baitzuen, eta Euskaltzaindiak, euskaltzain urgazle, hurrenez hurren.

Gasteizko apaiztegiko ardurek eta arkeologi eta etnologi ikerketek betetzen zuten egunen gorpila gerrak hautsi zuen. Iparraldera egin behar izan zuen, 17 urte iraungo zuen “erbesteratze” horretako urterik gehienak Saran emanaz. Garai horretarako kanpoan nolako ospea zuen adierazten dute New Yorkeko Columbia Unibertsitateak eta Manilakoak egin zizkieten eskaintzek bateko eta besteko irakasle izan zedin. Beste ezer baino lehen apaiz eta elizgizon zen Jose Migel Barandiaranek, ordea, nahiago izan zuen apaizgai errefuxiatuez arduratu, apezpikuak eskatu bezala. Ez zion haatik ikerlanari utzi. 1938.an, Kopenhagen egin zen Antropologi eta Etnologi Zientzien Nazioarteko Kongresuan hitz egin zuen. 1941.ean Frankfurt-eko Unibertsitateko Forschungsinstitut für Kulturmorphologie erakundetik hango argitalpenetan laguntzeko deia hartu zuen eta urte berean “Las cavernas en la Mitología Vasca” lana alemanera itzuli eta *Paideuma* aldizkarian argitaratu zioten. 1942.an, berriz, Baionako Société des Sciences, Lettres et Arts-eko bazkide izendatu

zuten. Hurrengo urteetan, Londresen, Oxford-en, Parisen, Brusselan... izan zen kongresuetan parte hartu edo hitzaldiak ematen. Aldi berean *Ikuska* institutua eta izen bereko aldizkaria sortu zituen 1946.an; urtebete beranduago, 1947.an eratu berria zen *Eusko Ikaskuntza*-ko lehendakari egin zuten.

1953.an itzuli eta Antonio Tovar-en bitartekotzaz Salamankako Unibertsitateko Manuel Larramendi Katedraz arduratu zen. Ondoko urteetan hasi zen lehen omenaldiak jasotzen: “Academia Errante” zeritzanak eskainia 1962.an. Salamanka utzi eta 1964.an Nafarroako Unibertsitateara doa, hamazazpi urtez izanik han irakasle eta etnologi sailaren arduradun. Euskal Herrian zehar hamaika lekutan aurkituko dugu hizlari urte horietan. Ikerlanak ere bultzatu nahirik, Etniker taldea sortu zuen, ikertzaile handiek ohi duten bezala ondorengo eskola sortuz. 1970.etik aurrera omenaldiak etengabeak izan ziren, besteak beste Euskal Herriko Unibertsitateak, Madrideko Complutenseak eta Deustuko Unibertsitateak Doctor Honoris Causa izendatu zuten. Bere izena zeramaten lizeoa eta institutua ezagutu zituen, bai eta izen bereko Fundazioaren sorrera ere. Urrezko domina bat baino gehiago jaso ere bai: Arte Ederretakoa, Nafarroako, Arabako eta Gipuzkoako Foru Diputazioetakoa... Bere omenez egindako liburuak ere hor daude, hala nola Bizkaiko Foru Diputazioak, Aranzadi Taldeak edo Nafarroako Unibertsitateko Prehistori eta Arkeologi Mintegiak eskainiak.

Ohore horiek guztiek ez zuten, baina, bere izaera apala aldarazi. Hara zer idatzi zuen bere *Egunerokoa*-n 1965.eko apirilaren 14.an euskal apaizek prestatu zioten omenaldiaren berri eman ziotenean: “Ai, Joxemiel, Joxemiel! Nola ezaun dean zaartu aizela! Dijoanai urrezko jantzie”.

Argitalpenak ere ezin konta ahala ditu. “Obras Completas”, bere lanen bilduma osatzen duten XXII liburuki mardulak ikusi baino ez dago. Bi gai nagusi bereiziko nituzke lan horietan: historiaurreari dagozkionak eta euskaldunon izaera eta bizimoduari dagozkienak. Lehen sailean, hainbat eta hainbat aztarnategi, triku-harri, leize-zulo etabarren azterketak ditugu (hala nola Aralar, Aizkorri, Urbasa, Auritz, Kalamua, Basagain, Santimamiñe, Lumentxa, Bolin-Koba, Ekain, Leze-txiki, Aitzbitarte, etabarretakoak). Bigarren sailean, euskal ohiturak, mitoak, euskal etxea... hitz batean euskal kulturari dagozkion alderdiak ikertzen dituztenak. Iker-lerroak horiek izanik, ez da zalantzarik historiaurreari, etnologiarari eta etnografilarari izan zela Joxe Migel Barandiaran.

Baina, zergatik euskaltzain? “Euskararen alde orain arte egin dituen lanen esker erakutsiz eta gerokoen pizgarri” esaten da euskaltzain izendatzen zaituztenean. Zer da euskararen alde egin zuena? Hau izan daiteke nire iritziz gehiegi azpimarratu ez den Barandiaranen alderdia: Jose Migel Barandiaran euskaltzainarena. Eta horixe da, hain zuzen, hitzaldi

honen gaitzat hartu dudana, neure modutara omenaldi xume bat eskaini nahian. Izan ere, behin baino gehiagotan esan da babesa, itzala emango zioten euskaltzainak izendatzera jo zuela Euskaltzaindiak 1960. inguruko urte larri haietan. Hori izan daiteke arrazoietakoa bat. Hala ulertuko zuen Barandiaranek berak ere, ez baitzuen bileretan parte hartzen (izendatu zutenetik eta 1971.a arte hiru batzar-agiritan bakarrik ageri da bere izena bilduen artean). Batasunaren lehen urratsak eman zirenean ere bere betiko gaiak aztertzen jarraitu zuen hizkuntza-gaietan sartu gabe. Hala aitortzen du berak 1965.eko abuztuaren 27.ko bileran aho batez euskaltzain oso egin zutela adierazten zion eskutitzari erantzunez, honakoa idatzi zuenean: «Jakin det ere euskaltzain oso izendatu nauzutela. Esker-rak damazkitzuet eta gogo onez zuekin izango nauzute, naiz eta jakin ez naizela asko gauza ezertarako». Alde horretatik egia da, ez zen izan “euskaltzain” eragilea, Akademiaren ikuspuntutik.

Hori al zuen, baina, meritu bakarra euskaltzain izateko, erakundeari babesa ematea? Horregatik proposatu al zuten Irigaray, Lafitte, Mitxelena eta San Martinek euskaltzain oso izan zedin? Ezetz uste dut. Euskaltzaindiaren 1928.ko urriaren 25.eko bilerako aktan «Jose Migel Barandiaran jauna, beronek egin dituen euskal-folklore lanagatik urgazle izendatu degu» (*Euskera* 1930) irakurtzen badugu ere, euskararen alde, hizkuntzaren beraren alde ere lan handia egin zuela iruditzen zait, alderdi batetik baino gehiagotatik gainera. Hiru modutako ekarpenak bereiziko nituzke nik: Barandiaranek berak euskaraz idatzi zituen testuak, besteren ahotik jasoak, eta, azkenik, euskal hizkuntzaren gainean eta beronen defentsan agertu zituen iritziak. Dena dela, ez dut puntu hauen ikerketa sakon eta osorik egingo. Aitzitik, ondoko lanei bide egin nahiko liekete gaurko lerro hauek.

Euskaraz idatzitakoen artean modu guztietakoak ditugu:

a) Ikerlanak: “Eusko-Mitologia”, Euskaltzaindiak eraendutako “Lenengo Euskalegunetako itzaldiak”, Durangon, 1921.ko garrilaren 4-8 bitartean (T. V., 195-212).

Euskalerriko Leen-gizona 1934.an Euskaltzaleak-en ardurapean argitaratua, gero 1972.an Lur argitaletxeak berriro argitaratu zuena, Xabier Kintanak prestaturiko hitz-zerrendaz osaturik.

«Paleolithos-aroa», 1942.an *Aintzina* aldizkarian argitaratua.

«Sorgiñaren txabola» *Ikuska* (Giza-Ikaskuntza) 1, Sara, 1946 (idazlan laburra).

«Euskalerriko Leen-gizakien eta ireluen bizilekuari buruz ikasgai eta esaunda batzuek», *Munibe*, 3-4, 1980.

«Euskalerriko illarri-biribillak. Estelas discoideas del País Vasco», *Obras Completas*, XVIII, 1981.

«Hitz batzuek eta beren esan-nahiak, gehienak Ataunen erabiltzen ditugunak eta hiztegieta, batez ere Azkuenean, ageri ez diranak», Euskaltzaindiak Lafitte-ri omenez eskaini zion *Iker 2* liburuan argitaratua 1983.an. Eta hor Barandiaran hitzez arduratua deskubritzen dugu, bere inguruko hitz-altxorra bildu eta 15 orrialdeko “hiztegitxo” osatu zuena. Bestalde, niri behintzat, Mitxelenaren harako «Apostillas de un reñteriano» hura, gogorazi dit, Lezoko lexikoi edo hitz-bilduma bat osatu nahian eskaini zuen zerrenda, Errenderiako hizkeran berak txikitan ikasitako hitzak jasoaz (4).

«Olentzaro eta bere adredia», bere lan osoen bildumako azken liburukian 1984.an argitaratua (*Obras Completas*, XXII, 263-279).

Miren Azkarate, senarra eta alaba biak.

(4) *Euskera* VII, 1962, 54-58 or. (*Sobre historia de la lengua vasca I*, Anejos del ASJU 10, 423-427).

b) Hitzaldiak: «Saratarrari bi hitz» (Sara'ko Errepublika ospatzeko 1948.an saratarrak egin zuten jaiari erranak).

«Axular'en itzala» 1956.ko buruilaren 28an Parisko Sorbonan egin zuen hitzaldiaren laburpena, urte batzuk beranduago, 1974.an, *Fontes* aldizkarian argitaratuko zuen «Axularren argia eta itzala»ren oinarri dena. Aipagarria derizkiot artikulu honi, Joxe Migel Barandiaranek bere-berea zuen gaiaren ikuspegitik aztertzen baitu Axularren testua; hau da, bizieraz (jan-edanez, jantzi, etxe, tresna, nekazaritza, arrantza eta bestez) zer dioen bilduaz. Hitz batean, Ataungo maisuak Sarako (Urdazubiko nahia-go bada) etnologiarikidea aurkezten digu.

«Axular'en eginkizunak eta Axular'en izena» 1956ko irailaren 16an Arantzazuko Euskaltzaleen Biltzarrean irakurria eta urte bereko *Euskera*-n argitaratua.

«Lekuona'tar Manuel'i buruz itz bi», Tolosan, 1977.ko abenduaren 28.an lagun zaharraren omenez esanak.

«“Eusko Ikaskuntza”ren kondaira laburra», Oñatin 1978.ko irailaren 17.an irakurria.

«Aralar-mendi esaundaz jantzia» 1979.ko urtarrilaren 20.an Tolosan emandako hitzaldia.

«Euskal-sinismen eta esaunda batzuek bertako bizikerai buruz», Donostiako Filosofi eta Hezkuntz Zientzietako Fakultatean 1981.eko maiatzaren 11.an egindako hitzaldia.

«Iparragirre (Jose Mari) euskaldun ospetsuaren herri-minak» 1981.eko ekainaren 13.an *Intxixu* taldearentzat egin.

EHU-k 1982.an antolatutako I Udako Ikastaldietako sarrera hitzaldia.

«Harriak aldaratzat, harri-gizakitzat, hilarritzat eta oparitzat», D. Ignacio Tellechea Idigoras'en omen-liburuan argitaratua 1983.an.

c) Besteren idatziei eginiko hitzaurreak: Juan Garmendia Larrañagaren (1970) *Euskal esku-langintza*, Jose Ramon Erauskin Lujanbioren (1975) *Aien Garaia*, Fermin Leizaolaren (1977) *Euskalerriko Artzaiak* eta Antonio Beristainen (1983) *Desbideraketa, bazterketa eta gizartekontrola* liburuei egin zizkienak.

d) Azken urteetan, aldizkari eta egunkarietan idatzi zituenak.

Testu hauek aztertuaz, argi ikusten da nola aldatu zen Barandiaranen euskara garaiaren eta inguruaren eraginez. Bere-berea zuen Ataungo euskara ez zen aldatu, jakina, baina bai bere idatzietan ageri dena. Horrela, gerraurreko lanetan, bizkaieraren eragin txiki batzuek gora behe-

ra (5) batipat gipuzkerazko lexikoa eta joskera ageri dira. Hala ere badu garai hartako lexiko "garbizalea"ren aldeko joera, *Euskalerriko leen-gizona* liburuan, nahiko nabarmena dena:

aldizkingi, erri-jakintza edo Folklore, edesti, edestu, erlijio edo uskurtza, margoztu, txadon, basatxauno, egurasti, gaudi, idazkun...

Honek erakusten digu Barandiaranen euskararekiko kezka, etxeko hizkeratik abiatuz (6), garaiko euskarari alfabetatu eta zientzi gai batez —prehistoriaz edo edestiauurreaz berak esango lukeen bezala— liburu oso bat idazteko gauza izan zen eta.

Iparraldean igaro zituen urteetako testuetan nabarmena da Barandiaranen ahalegina inguru haietako euskara erabiltzeko. Horrela, 1942.ko «Paleolithos-aroa» artikuluan (7):

erran, badire, ziren, iize, izigarri, bertzela, Eskualherria

bere euskalkiko ez zituenak irakurtzen ditugu. Ahalegina askoz handiagoa da bertakoei zuzendutako «Saratari hitz bi» hitzalditxoan. Nork esan 1948.ko lerro hauek:

«Orai duela bortzeun urte baziren Sara'n 83 etchejabe. Artzain-mutilak geiago naski.

Duela laueun urte, 400 deitura Axular erretorak aipha zituen Sara'n. Horietarik 34 bakarrik orai ageri; bertzeak gan ziren. Norat? Irietarat, Ameriketarat... Horien ordez 200 deitura berri sartu dire Sara'n, naparrak ainitz» (*Obras Completas*, VI, 138).

eta 1949.ko beste labur hauek luma beretik sortuak direnik?:

«Urte ontan 281 oturdu eman zeau, etxera etoi zaiutzan aixkide eta arrotzai. Ainbeste baitittuk beste aldeti igeska datoztenak!» (*Egunerokoa*, 1949.ko abenduaren 31koa).

(5) "Egiaz indartzeko lain indar eta agiririk izan ez dute" (*Euskalerriko Leen-gizona*, 26).

"Egurasti otza gura dute" (id., 40).

Ez du baina beti asmatzen bizkaierazko forma zuzen erabiltzen. Halakoak dira -gaz eta -z atzizkien nahasketa erakusten duten ondoko adibideak:

"Sorgiñ, lamiñ eta intxixuagaz gauza asko esan litezke" («Eusko-Mitologia» *Obras Completas* V, 205).

«bere ezkontzagaz galde egin» («Euskalerriko illarri-biribilak» *Obras Completas* XVIII, 28).

«Liginaga'ko bizikeragaz auxe idatzi nuen» (id., 28).

(6) Deigarri gertatzen dira "Eusko Mitologia" 1921.eko lehen artikulua hartan ahozko formatik hurbil dauden *Egoarri*, *egoaldi* idazkerak.

(7) *Obras Completas* XII, 455.

Jaioterrira itzuli ondoren ere 1956.ko irailaren 28.an Parisen egin zuen hitzaldian, «Axular'en itzala»z ari denez, *toki untan, eskualdun, bederen, herri xoragarri untan, bertze, erran, zenbeit* etab. aurkitzea ez da harritzekoa. Oro har Iparraldeko euskalkien eraginak 1960.tik aurrera ere iraun zuen. Adibidez, «Euskalerriko illarri-biribillak» (1981) idazlanetik harturiko hauek aipa ditzaket:

eginen omen dute, ustez eta eriotza laburtuko den ala, oraino, urteen buru...

Bada, ordea, hasieratik azkenera arte aldatzen ez den zerbait, euskal egitura jatorren erabilera. Perpaus osagarri edo konpletiboen adibide batzuk aipatu nahi ditut bereziki, tradiziozko egitura jatorrak berreskuratzeko premia gorria baitugu gaur (8):

“Gure mendietan urbilduko osin batzuek badira. Olakuak geienetan ondorik ez dutela eta ez azi eta ez txikitu egiten dirala askotan entzun izan degu” («Eusko-Mitologia», 200).

“Ildakoak beste munduan janari, soñeko eta izkillu bearra izango zuten uste eta sinismena bazuten nunbait antziñako eusko-jentillak” («Eusko-Mitologia», 205).

“Beraren gana izkutuko gauzen batzuek jakiteko eta etorkizuna azaltzeko lenago joaten ziran entzutea oraindik bada” («Eusko-Mitologia», 210).

«orregatik toki ari *Traikarlepo* izena ezarri ziotela nago» («Agerketa berriak» *Obras Completas*, XII, 361).

«azken-erabakiak iritxiko ditugun ustetan» (ELG, 10).

Eta Barandiaranen joskeraz ari garenez, bada beste alderdi aipagarri bat: itzultzailearena, alegia. Izan ere behin baino gehiagotan berak prestatu zituen lan beraren euskal eta erdal testuak. Hala gertatu zen *Euskalerriko leen-gizona*, liburu entzutetsuarekin ere. Badakit itzulpengintzaren teoria zenbat landu den eta nolako aurrerapausoak eman diren alor horretan; ez dut zalantzarik, gaurko ikuspuntutik kritika bat baino gehiago egin dakiokeela orduko saioari. Eta hala ere

«donde había luz natural y estaba asegurada la circulación y renovación del aire»

(8) Baina honen ondoan *-lazko* ere askotan ageri da:

“ildakorik agertu diralazko entzuteak sarritan jakiten ditugu” («Eusko-Mitologia» 205).

“antziñako etxe, eliz, eta ermittak jentillak egindakoak diralazko entzutea ez da oraindik galdu” («Eusko-Mitologia» 207).

itzultzeko

«egun-argia sartzeko eta aizea berritzeko toki arek egokitasun
 ohea bai-zuan»

edo erdaraz

«Tras una época de florecimiento —siglo XVII— ha venido su
 decadencia, hasta el punto de que a finales del siglo pasado
 nadie colocaba una estela discoidal sobre su tumba»

idatzi zuena, euskaraz beste modu honetara

«illarri biribillen eraigintzak ziñezko igoaldia izan zuen XVII
 mendean. Geroztik asi zan bere makurraldi eta XIX mendea
 azkentzean iñork etzituen illarri oiek eraikitzen»

emateko joera, hau da, erdal testuaren morrontza itxua alde batera utziaz
 erdarazkoak esaten duena euskaraz “pentsatu” eta idazteko erakusten
 duen joerak gaurkotasun osoa du.

Baina Joxe Migel Barandiaran euskal idazlearen alderdiren bat azpi-
 marratzekotan nik neuk terminologo edo nahiago bada terminogilearena
 aukeratuko nuke (eta ez dut uste aukera honek zuetako inor harrituko
 duenik). Nolako hitz tekniko sorta utzi digun, garaiaren arabera molda-
 tuak, noski! Gaur bezalaxe, eratorpena eta hitz-elkarketara jo zuen
 gehienetan behar zituen terminoak eratzeko. Hemen ere, garaiko filoso-
 fiaren arabera jokatu zuela esan daiteke, maileguei ihes eginez eta euskal
 hitzen altxorretik sortuaz hitz teknikoak. Horietatik batzuk geratu zaizki-
 gu, beste batzuk “garaikoegi” iruditu eta beste bide batetik jo da azken
 urteetan. Barandiaranek berak ere *uskurtza* edo *gogolantze* laster baztertu
 zituen, *erlijio* eta *kultura* erabiliaz gerra ondoren. Beste batzuk, ostera,
edesti, *edestiaurrea*, esaterako, azken testuetaraino gorde zituen, aldizka
historia eta *prehistoria* ere tartekatuz. Bi iturritatik hautatu ditut ondoko
 adibideak, *Euskalerriko leen-gizona* liburutik:

lurgorri ‘ocre’, argorri ‘hematites’, lurmalla ‘estrato’, erti izapen-
 tsu ‘arte realista’, arkaxkar edo mikrolitoak, opalitz ‘dedicatoria’,
 arrikadi ‘pedregal’, abereki, katuki ‘felino’, zanpagai ‘compresores’,
 auntsa ‘cérvido’, urraidagarai ‘edad de los metales’ (baita ‘eneolitos’
 eta ‘megalitos’ ere), aragizale ‘carnicero’, adarbakar ‘rinoceronte’,
 arrilora ‘cuenta de cristal’, burdinorri ‘bronce’, arlandu-
 garaia ‘paleolítico’, marrezlan ‘pintura’, marrez-apainkera ‘grabado’,
 arri-moldakera ‘escultura’, gogolantze ‘cultura’, ildo eta margo-
 apainkera ‘grabado y pintura’, giza-antzeko ‘antropomórfico’, etab.

Beste sortatxoa «Euskalerriko illarri-biribillak» lanetik hartua da:

laburtitz ‘monograma’, elizbular ‘ábside’, artzai-larraldazale ‘pastor transhumante’, ostri-gauzen iduriak ‘figuras astrales’, gurutze besorbediña ‘cruz griega’, [gurutze] birgurutzatua ‘cruz recruzada’, [gurutze] florentztua ‘cruz florenzada’, [gurutze] uztargibelartua ‘cruz flordelisada’...

Nolanahi den, gaur ere euskara bizitzako alor guztietarako egokitu nahian gabiltzan honetan, benetan interesgarria da orain 60 urte nondik jo zuten eta gaur nondik nora gabiltzan alderatzea. Honako alderdi hauek aipatuko nituzke nik, beste batzuen artean:

a) *-ari* atzizkiaren erabilera lanbide jakin bateko gizon-emakumeak izendatzeko; honekin batera, *-lari* aldaeraren nagusitasuna. Hain zuzen, azken urteotan ezagutu dugun jokabide bera:

arkeologari, geologari, edestilari, ertilari ‘artista’ (Barandiaranek eta beste hainbatek erabili zutena), ezpatalari ‘gladiador’, edesti-aurrelari (edesti-aurre ‘prehistoria’tik abiatuz), ikaslari (Eusko-Mitologia), gualari (Eusko-Mitologia) (9), meteorolojilari (*Egunerokoa*, 1928, irailak 16), epailari (*Egunerokoa*, 1939, abenduak 31), etnikerlari («Euskal Mitoezaz»).

Hor badugu, gainera, gutxienez saio bikoitza. Batetik *arkeologo*, *geologo* maileguetatik abiatuz *-ari* atzizkia eranstea: bestetik, *meteorolojia* zientzia-izenetik abiatuz, horretan ari denaren izena sortzea. Azkenik, hor dugu oraindik eztabaidagai dugun auzia ere, aditzoinari erantsirik *ikaslari* edo *epailari* -k adierazten dutena.

b) *-tze* atzizkiaren aldeko joera aditz-izenetan zenbaitetan, *-keta* -ren aldekoak bestetan, baina modu guztietako atzizki eta zalantzak ageri dira (gaur bezalaxe):

erromatze-aldia ‘época de romanización’, sortze eta aurrerape-nak, agerpen, ziñespen, gogo-lantze ‘cultura’, ikuste (“ilarriaren zenbait ikuste” = quelques esquisses de sa sepulture) (10).

jauresketa (*Euskalerriko illari-biribillak*, 78), astinketa ‘sacudida’ (*Eusk*, *illarri-biribillak*, 108), igarazketa ‘ritos de pasaje’ (id., 13).

(9) Baina gero *gudari Egunerokoa*-n 1928.ko irailaren 16.an.

(10) «Sorgiñaren txabola» *Obras Completas* XII, 113.

Ezkerretatik eskumatara: J. M. Lekuona buruordea, Miren Azkarate euskaltzain berria 'diploma' jasotzen, J. Haritschelhar euskaltzainburua, J. M. Satrustegi idazkaria, J. A. Arana Martija diruzaina eta Patxi Altuna euskaltzaina.

Eta horren ondoan:

agerkunda 'aparición', agerkera ('illarri biribillen agerkerak ezagun dire') eta agerketa ('ildakoen agerketak era askotakoak izan oi dira').

hirurak artikulu berean (11), edo *zabalketalzabalkunde* bikotea:

«España'n eta Galie'tan erromatarrek beren zabalketai ekin zioten ezkerre, Eusko-pirene'en ingurumaiak bereala lateldunen bizikerara biurtzen asi ziran (...).

Zabalkunde onetarako guztiz egokiak gertatu zitzaizkiten erromatarrei berak Euskalerrria'n ebakitako bideak» (*Euskalerrriko leen-gizona*, 99).

Deigarri egiten da *-kunde*-ren aldaeratzat hartu behar den *-(k)unda* atzizkiaren erabilera.

erabilkunda ("umeen arteko jolas eta erabilkundak"), agerkunda, jakiunda, esaunda/esakunda...

(11) «Euskalerrriko illarri-biribillak. Estelas discoideak del País Vasco», *Obras Completas* XVIII.

c) Deigarria halaber gaur berritatzat dauzkagun hitzak eta joerak Barandiaranen testuetan dagoeneko aurkitzea: *gizaki* ‘ser humano’ aideran lehen testuetatik, eta horren ondoan *giza-* ‘humano’ adierazteko (*giza-enda*, *giza-itxurako*, etab.). Edo *-tegi* atzizkiaren erabilera, hitz berriak sortzeko ez ezik erdal maileguak “egokitze” ere; areago, *-tegi* eta *toki* –eratorpen eta hitz-elkarketaren arteko– zalatzak:

iltegi ‘cementerio’, urberotegi edo termak, aztarnategi («Paleolithos-aroa»)/azterren-toki, aztarnatoki (ELG) monastegi, santutegi (Egunerokoa, 1936 eta 1939).

d) Izenondo erlazionaldun izen-sintagmen ordain, hitz elkartua edo izenlaguna baliatu ohi du:

soñaren apaingarriak ‘adornos corporales’, deabru-agurtzalana ‘culo demoniaco’, erti edo uskurtz-marrestura ‘representaciones artístico-religiosas’, tresna-ertia ‘arte mobiliar’ (12).

Beste batzuetan gaur erabiltzen ditugunetatik zertxobait desberdinak dira Barandiaranen lanetan aurkituko ditugun formak:

aurdegi: gaur bertan aurdegi bat antolatu bear dute an (Egunerokoa, 1937).

Inoiz dirudienez berak bakarrik erabili dituen hitzak ere aurki ditzakegu: *ostri*, *norki* ‘persona’, *azken-esoña* ‘referencia final’, edo *adreri(a)* ‘tribu’ bezalakoak.

Dena den, ez nuke Joxe Migel Barandiaranen euskal idazlanen aipamen hau bukatu nahi *Egunerokoa* aipatu gabe. Bere ilobak idatzitako Biografian, tarteka-tarteka, *Eguneroko* horretako pasarteak aurki ditzakegu; egia esan, pasarte solteen orde, hasi eta bukatu osorik irakurtzeko gogo bizia sentitzen da. Zenbat eta zenbat kontu ez ote dago hor urte luze horietako gora-beherez! Baina lotu nakion hizkuntzaren gaiari, hor baitaude bildurik Joxe Migel Barandiaranen hizkuntza-erregistro guztiak. Alde batetik, aurrerago aipatuko dudan pasarte luze batean ageri den bezala, hitanoz idatzitako zatiak ditugu, etxeko hizkeran kontatuak, beraz. Horien ondoan, askoz landuagoak. Lexikoa neurri hartuaz: *meteorojilari*, *aurdegi*, *ebakintza* edo *igaro-txartela* ‘salvoconducto’ modukoek erakusten digute berriro ere euskaldun alfabetatua, beretzat idatzi arren, euskara zainduan ari dena (13). Baina joskera desberdina da, askoz laburragoa, ia aditzik gabea askotan:

(12) Ohart gaitezen adibide hauetan bitxi egiten zaiguna ez dela egitura bera, garaiko ume diren *erti* edo *marrestura* baino.

(13) Hala ere *pintura*, *eskultura*, *prehistoria*, *erri-kultura*, *errefujiatu*, *organizazio* edo *pasaporte* idazten duena, *gogolantze*, *marrztura* etab. utziaz.

Gaur Saturrararen izan naiz. Beasain, Ordizia, Tolosa, Erretereri ta Oyarzunen burruka gogorak ari dirala, esan didate, Saturrarango ondartzan ia iñor ez. Itxaso ta udara-zaleak beren etxeetan gerragatik. ¡Au da ixiltasuna! Lekeitiora itzultzerakoan, Aldanondo ta biok bidari bakarrak autobusean. Ondarrutik Bilbora iñor ez. Udarako jai batean ez det sekula olako ixiltasunik nabaitu (1936, uztailak 31).

Ez da ordea hemen amaitzen Barandiaranen ekarria. Erdaraz (espainolez, frantsesez zein beste hizkuntzetan) idatzi zituen testuetan ere euskarari buruzko informazio handia ageri da. Toponimoak eta bestelako lexikoa bereiziko nituzke nik hor. Toponimoei dagokienez, batzuetan:

a) Leku-izena bakarrik ematen du: edozein artikulua hartzen dela, mendi, zelai, borda... izenez josia dago. Euskal Herri osoan zehar ibili zela kontuan izanik, Euskal Herriko toponimia ezagutzeko berebiziko garrantzia dute artikulua eta lan hauek, bere ilobak aitortzen duen bezala: «Norbaitek eusko-prehistoria ta etnografia ezezik, eusko-toponimia ta historia sakonki ezagutu nai baditu, D. Jose Migelek, kostata, egindako bildumara jo bearko du» (*Biografia*, 350. or.).

b) Beste batzuetan, leku-izen horien esanahia ere argitzen digu: erdaraz idazten duenean, askotan, euskal toponimo hutsa bildu beharrean, parentesi artean erdal baliokidea ezartzen du. Esaterako:

Oyanzelaiko-turzilo (cueva de la fuente de Oyanzelai) («Crónica de Prehistoria, Alduides», *Obras Completas* XII, 369).

Kutxaxarretago-egia (loma del viejo ataud) (id., 370).

El monte llamado «Gasteluko-atxa» (= peña del castillo) (*Obras Completas* XII, 331).

Collado de Pillotasoro (prado de pelota) (*Obras Completas* XII, 358).

Batzuetan bi interpretazio ere eskaintzen ditu:

«La cueva se llama Mariasulo bien porque se supone que en ella mora la divinidad o personaje mítico *Mari*, o bien porque se dice que en un manantial cercano brota el agua con intermitencias que responden a las mareas del vecino mar de Vizcaya» («Prehistoria de Vizcaya: 1/4 de siglo de investigaciones». *Obras Completa* XII, 141).

Areago, toponimoen sailkapena ere eskaini zigun, hala nola «Rapports entre la toponymie et l'archéologie au Pays Basque» izeneko arti-

kuluan(14): *etxe* izenaren ganean eraikiak Jentiletxeeta “maisons des gentils ou païens”, Jentiletxe, Mairutxe, Sorginetxe, Tartaloetxeeta; *baratz* oinarri dutenak, Jentilbaratz, Mairubaratz; *triku*, *trego*, *trika* ezezaguna dela aitortzen duenetik Trikuarri, tregoarri, Traikarri, Trikamunioeta.

Edo «Toponymes inspirés par la mythologie basque» (15) izenekoan, *mari-*, *mairu-*tik sortutako Mariturri, Mariasulo, Mariyen-kobia, Marikutx, Mairuelexa, Morumendi, Marulanda, Murumendi, Morozillo, Miruilarrieta, Mairubaratz... *Lami-*, *lamia-*, *lamin-*, *lamina-* oinarri duten Laminen-ziluak, Laminosin, Lamiarrieta, Lamiarriaga, Lamiategi, Lamiñerreketa etab. luzea edo *sorgin-*, *aker-*, *sugaar-*, *basajaun-*, *tartalo-*, *jentil-*edo *pago-* izena lehen osagaitzat duten toponimoen zerrenda ematen digunean. Halaber *Eusko Lurra* (16) libururako idatzi zuen “Etnografia” atalean ageri dena.

c) Bestelako lexikoa: ez toponimiaz jabetzeko bakarrik, hainbat arlotako euskal lexikoaren ondarea ezagutzeko ere ia ezinbestekoa zaigu Barandiaranen lana. Adibide ederra da «Los diversos aspectos históricos de la cultura vasca» artikuluko (17) laborantzako lanabesen zerrenda:

«Tales son, por ejemplo: *laya* antes mencionada, *nabar* o cuchilla, la azada (*atxur*), la hoz (*igitai*), el trillo de varillas y el de dientes de sílex, el arado (*golde*), el trineo (*lera*), carro chillón (*gurdí*), yugo (*uztari*), collar (*ustai*), enderezador o palo perforado (*kabil*), depilador (*marruka*), hacha (*aisko*, *aizkur*, *aizkora*, *aixkol*), cuña (*ziri*), podadera (*aiotz*), cuchillo (*aizto*), azadilla (*jorrai*), aro (*uztai*), collar (*zuldai*), pala (*endai*), rueda (*liñai*), tranca (*atalai*), moledor (*arrabil*), raedera (*arrazki*), ancla (*arrankin*), eslabón (*arrat*), piedra de cocer (*txukunarri*), cincel (*zula-kaitz*), punzón (*ezen*), punto para remover piedras con ostras (*arrankol*), bumerang (*makil*, *karrota*), fisga (*arraingizi*), mayal (*irabiur*), pinzas (*sardaka*)».

Beste batzuetan botanika inguruko lexikoa da:

encina: arte; laurel: ereñotz; labiérnago: keretxu; rusco: erkatza; madroño: kupitz; zarzaparrilla: endollarra (18).

(14) Actas y Memorias del *Troisième Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie*, Bruxelles, 1949 (*Obras Completas* VI, 139-142).

(15) Actes et Mémoires du *Cinquième Congrès International de Sciences Onomastiques*. Volume II. Salamanca, 1958 (*Obras Completas* VI, 222-227).

(16) *Eusko Lurra. Geografía del País Vasco I*, 273-304, Donostia, Etor, 1974 (*Obras Completas* XXI, 69-89).

(17) IV Symposium de Prehistoria Peninsular. Pamplona, 1966 (*Obras Completas* VI, 257-270).

(18) «Exploración de la cueva de Urtiaga» (*Obras Completas* XII, 171-195).

Eta horrela orriak eta orriak beteko genituzke esukal bizierako alor desberdinetakoa lexikoa jasoaz (adibide ezin hobea da, esaterako, «Bosquejo etnográfico de Sara» lan luzean bildurik dauden guztiak, edari, neurri, garraiobide, jantzi, janari, jaiotza, ezkontza, heriotza... etabarren inguruko hitzak). Edo artikulua desberdinetan zehar bil daitekeen landare, belar... eta gainerako izenen bilduma:

zingiñarri, gaztiña-ikatz, iruntzpeko, atz (edo sarna) (gaitzen ize-nak), erramu, ereñotz, ideta, eia, sorgiñbelar (belar eta landareak).

Mundu hori ia ezagutu ere ez dugun kalekumeontzat ez da zerrenda makala! Izan ere etnografi galdekizunetarako prestatu zuen galde-zerrenda ikusi ondoren (19) nahi eta nahi ez egon behar lexiko-altxor hondargabea haren lanetan.

Gainera dialektologi mailako informazioa ere ematen digu han-hemenka, Osintxun *sorginbelar* deitzen diotena Ataunen *izurribelar* dela, esaterako (20); edo *eguzki* izenak honako aldaerak dituela: *ekhi* (Zaraitzu), *iguzki* (Irun), *iuzki* (Oiartzun), *eguzki* (Tolosa, Kortezubi), *euzki* (Elduaian), *eguski* (Laudio) eta *ilargi-k*, berriz, *ilazki* (Zaraitzu), *illargi* (Ataun), *iratar-gi* (Elorrio), *iretargi* (Laudio), *idetargi* (Errigoiti) (21).

d) Hitz elkartuen interpretazioa. Toponimoekin egiten duen bezala, erdal artikulua eta lanetan biltzen duen lexikoa ere itzuli eta ondorioz, azaldu egiten du askotan Barandiaranek. Eta hor hitz elkartu mordo polita eskaintzen digu (eta uste dut ez dudala esan beharrik zenbat erakartzen nauen mundu horrek). Adibide batzuk aipatzearren, hona «Bosquejo etnográfico de Sara, VI» ataleko:

iratzesega (guadaña para helecho), otasega (guadaña para argoma), gatzagi-ezpiritu 'espíritu del cuajo', maats-bihi 'grano de uva', piñuburu 'piña', gizabide 'justicia' (de *gizon* 'hombre' y *bide* 'camino'), eginbide 'obligación' (de *egin* 'hacer' y *bide* 'camino'), zuzenbide 'justicia' (de *zuzen* 'recto' y *bide* 'camino'), gatzelagunak 'compañeros de juventud', esposgambara 'cámara nupcial', esposmeza 'misa de boda', gizon-ahuko 'cortejo de hombres', gorputzgaileak 'conductores del cadáver', altxatoki 'sitio de levantamiento' [del cadáver], elizbide 'camino de iglesia', xorrotzarri (de xorrotzu 'afilarse' y arri 'piedra'), opotsarri (de opots 'tubo o vaso donde se guarda la piedra de afilar' y arri 'piedra')...

(19) *Obras Completas* VI, 361-393).

(20) «Contribución al estudio paletnológico del pueblo vasco. El magismo», Comunicación presentada en el Congreso de Bilbao de la Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, 1919 (*Obras Completas* V, 213-247).

(21) «Folklore vasco. Necesidad de su estudio», *RIEV* XVI (*Obras Completas* V, 309-312).

Edo Sarako ohituren berri ematen duen VII atalean ageri den izen-goitien azalpena:

«Es frecuente hablar de gustos, de hábitos y de caracteres que distinguen a los pueblos y a sus habitantes y se señalan o califican a éstos mediante apodos. Así, de los de Ascaín se dice que son *zozo-moko* ‘pico de imbécil’; de los de St. Pée, *belaun-buru-andi* ‘los de grandes rodillas’; de los de Ainhoa, *saltsa-jale* ‘comilones de salsas’; de los de Souraide, *tipula-jale* ‘comilones de cebollas’; de los de Ezpeleta, *sisti-sasta* ‘punzantes’; de los de Sara, *mintzaile-ederrak* ‘parlantes hábiles’» (*Obras Completas V*, 124).

Hitz elkartuak interpretatzen zenbateraino zen zuhurra ikus daiteke Mitxelenak, *sugaar* izena dela eta, bere okerra aitortzen duenean. Izan ere, *Textos Arcaicos Vascos* liburuan zalantzan jarri zuen Barandiaranek hitz horri ematen zion azalpena. Hona zer dioen, ordea, handik urte batzuetara (22):

«A juzgar por paralelos vecinos que yo debería haber conocido y citado, no puede haber duda de que el análisis de Barandiarán es totalmente correcto: *sugaar* no puede ser más que ‘culebro’, lit. ‘serpiente macho’».

Joxe Migel Barandiaranen ekarpenaren bigarren alderdia, batez ere *Eusko-Folklore* aldizkarian jasotako ipuin, ele zahar, sinismen etabarrek osatzen dute. Etnologiaren ikuspegitik duten balioa inondik inora gutxietsi gabe, badago hor euskal dialektologiarako material eder askoa. Transkripzioa ez da, noski, fonetikariak egingo lukeena; areago, ez da pertsona baten kontakizuna zuzenean jaso ere, baizik Mitxelenak dioen bezala:

«irakurtzen hastea aski da ikusteko laburturik bildu zela luzarogo, behin batera eta behin bestera maiz aski, kontatu zitzaiena. Bururik onenaren jabe izanik ere, ezin daiteke horrela kontakizunaren haria baizik hartu, eta hariarekin batean kontakizunaren giltza diren hitz nagusiak. Horrezaz gainera, zenbait esaldi labor jasoko dira gehienez ere, bertsoaren antzeko laguntzarik ez badute» (23).

horrenbestez, ez da seguruenik egokiena gure euskalki eta azpieuskalkien azterketa fonetikoan murgildu nahi badugu (gaur egun gainera baditugu fonetika-laboratorioak eta nahiago izaten da zintetan jasotako ahotsa, ezen ez testu idatzia). Baina, hala ere, Gipuzkoako eta Bizkaiko herri edo bailara gehienetako hizkerak digutu hor: Berastegi, Azkoitia, Kortezubi,

(22) «Toponimia, léxico y gramática», *FLV* 1971, III, 241-267.

(23) «Euskalkien ageriko aurpegia» *Sobre historia de la lengua vasca I*, Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo” 10, Donostia, 1988, 337.or.

Elantxobe, Ataun, Zegama, Laudio, Oiartzun, Legazpi, Mutriku, Elduaien, Idiazabal, Lekeitio, Elantxobe, Zestoa, Bermeo, Orozko, Amezketza, Zea-nuri, Muxika, Elorrio, Bidania, Oñati, Andoain eta beste herri batzuetako jendeak kontatuak, ahoskera ahalik zuzenen jaso nahi duen idazkeran emanak. Mereziko lukeela iruditzen zait orrialde horietako informazioa dialektologiaren ikuspuntutik aztertzea. Bilduma hain ugari eta aberatsa ez izan arren, gainerako euskalki eta azpieuskalkietako testuak ere ematen ditu: Uharte-hirin (Uhart-Mixen), Saran, Urepelen, Altzain, Ligin, Ahatsan, Ezpeletan, Zugarramurdin, Iturenen eta beste zenbait herritan biduak.

Badu gainera Amodiozko Kanten bilduma bat, Saran egon zen urteetan "bir-idatzia" berak esaten duen bezala *Obras Completas XXII* liburukian lehen aldiz argitaratua.

Eta hirugarrenik, Barandiaranen euskal hizkuntzaren aldeko defentsa sutsua azpimarratuko nuke. Beti hartu zuen euskara euskaldunon funtsezko ezaugarritzat eta hala beti aurkituko dugu hizkuntzari buruzko pasarteren bat euskaldunon izaera eta nortasuna aldarrikatzeko egin zituen lanetan, batez ere European zehar emandako txosten eta hitzaldietan. Nik esan dezakedan guztia baino askoz argigarriago dira, ordea, bere hitzak:

«El euskera como elemento de una etnia y expresión de una cultura» *El libro blanco del euskara*, Euskaltzaindia, Bilbo, 1977, 304-315; gerraurrean idatzitakoa berriro jasoaz: «la lengua no sólo es instrumento natural por el que los individuos agrupados en sociedad se comunican entre sí, sino que es el archivo del saber popular donde se conserva gran parte del contenido espiritual de todo el grupo étnico a que pertenece. Por eso se ha dicho con razón que el lenguaje es la memoria de los pueblos [honeraino garai hartako hitzak]. A este propósito debemos recordar lo que decía Grentrup: «Si la lengua se halla de esta suerte ligada con el pueblo... no debe extrañarnos que las familias y los pueblos se insurreccionen y protesten contra la pérdida de la lengua materna; pues un grupo idiomáticamente aglutinado pierde en gran parte, tal vez totalmente, su unidad espiritual cuando se destruye el vínculo del lenguaje» (*Muttersprache und Religion*, Münster, 1932, 78 or.)».

Eta aurreraxeago:

«El vascuence no es hablado hoy por todos los habitantes de Euzkadi ni por todos los individuos de estirpe vasca; pero es un elemento característico, el distintivo de todo el grupo (...).

Es, pues, el euskara el más adecuado cauce del contenido de nuestra cultura tradicional. Tratar de imponer a ésta otros

moldes —otra lengua— fuera estorbar el normal desarrollo de nuestro pueblo y embarcarle en un curso regresivo».

Urte batzuk beranduago egin zioten elkarrizketa batean ere ideia bera adierazi zuen:

“Euskal nortasuna lehenengo hizkuntza da. Horrek adierazten du dela herri bat bere nortasuna duena. Hizkuntzarekin batera joaten da izakera eta hezikera, kultura” (Argia, 1989-IV-23).

Gure nortasunaren funtsezko ezaugarri horretaz baliatzeko dugun eskubideaz ere badu pasarte ohargarririk. Bereziki bat aipatu nahi dut, beretzat idatzitako *Egunerokoa*-n agertzeagatik indar berezia duela iruditzen zaidalako. 1938.an, maiatzaren azkenaldera, Budapesten Eukaristi-Batzarra izan zen. Han, euskal talde batek Pacelli kardenalari —Batzarrean Aita Santuaren ordezkari zenari— euskaraz hitz batzuk esateko eskatu zion, eta honek ezezkoa eman. Arrazoa: “euskotarrek ez dute herri bat osatzen”. Hara zer idatzi zuen gertakari hau zela eta bere *Egunerokoa*.

Au jokaera bitxie! Ez al gea gu, euskaldunok Pirineo-lurraldeen, Filipiñatan tagalook, Yugoslabiin Kroaak, Indian teluguuk eta Belgikan flamandarrak dien beziñ errialde? Bittarteen ook itz eñ al izen zoia denen aurren Jainkooi, bakoitzek bee izkuntzan, Budapest'eko billera ontan; Euskaldunok ordea ez. Beraz euskaldunok eziñ erabilli zeikeau euskerea —Jainkook eman diun alkarbide au— Elizeen Biltzar-nagusiittan gaiñetiko errialdeek bezela. Jainkoa gooratu nai ba-dek or, euskeraz ez baiño, beste izkuntza baten bidez eñ bearko dek. Elizeen izeneen edota Kristoren izeneen dabilzela dioten gixon ook Kristoongandi eta Elizati aldenduerazingo diia Euskalerrie. Bizi danak ikusiko dik.

Eta gaur bati baino gehiagori sinisgaitz gertatuko bazaio ere, jarrera honek ez zuen bere ustez inolako zerikusirik politikarekin. Oso argia da politika-kontuak baztertu eta bere herriaren izaeraren ikerketari lotu nahia adierazten duten *Egunerokoa*-ren gerra-urteetako pasarteetan:

«Ementxe naukazu Monastegi atsegin onetan [Belloc-en]. ¿Noiz arte? Ez dakit. Gazteizera joaterik, ez eta pentsatu ere orain-orain bezela. Ortaz gaiñera, Seminarioan ez nitekela sartu, esan didate. Ezin det sinistu: ez bait naiz politikan sartu sekula, ori zer zanik ere ez nekien da: nik egin dedana auxe izan da: beste errietako lagunekin batera, lenengo gizonaren historia, soziolojia ta errien sikolojia ikasten saiatu: ortarako, lan-toki bezela, jao nintzen eta bizi naizen errialdea aukeratu det eta lan orri eman dizkiot nere kemenak eta nere txanponak (*Egunerokoa* 1936).

«Batezere oso pozik nago iñungo alderdi politikoetan parte artu ez dedalako.

Euskalerrian egin det lana, an jaioa ta euskotarra naizelako. Nere erria maitatu det, baiño iñor zapuztu gabe. Beren aunditazuna besterik onartzen ez dutenentzat, Euskalerria ezagutu ta maitatzea “zatikeria” dan une ontan jaiu bait naiz, zoritxarrez. Orregatik bizi naiz erbestean. Ni bezelaxe beste asko ere; lojika gabe epaituak izan gera» (*Egunerokoa*, 1939.ko abenduaren 31.koa).

Euskalerraren etorkizunaz kezkatua, irtenbide bakarra ikusten zuen: haur eta gazteak euskaraz eskolatu eta ezinbestekoa zaigun goi-mailako kultura geure hizkuntzan jasotzeko aukera izatea. Behin baino gehiagotan hitz egin edo idatzi zuen gai honen ganean:

«1964'go Azaroon 21'n eune. Alde guztiittan —Euskal-erri'n— zalantza asko: euskerea eta euskal-ezikera galduko ote zaiutzak? Bide ortan zijoatzek (...) Beaz leengo izakerea juun zaiuk: lan berriik eta oitura berriik; irakaskuntza guztie erdaaz, euskerea baztartue. Gue izkuntzeeri irauaazteko bidea, ikasi bear deun guztie euskeraz ikastea oke. Ori, ordea, noiz eñ al izengo diau?».

«Lengua e instrucción.—Los naturales del pueblo hablan el vascuence; pero ahora se expresan también en castellano muchos niños y, sobre todo, niñas: sólo en castellano se imparte la enseñanza en las escuelas, procedimiento pedagógicamente absurdo que viene de lejos. No hay, pues, igualdad de oportunidades».

Como los modos de vida de la mayoría requieren hoy una formación escolar bastante amplia, es inevitable que el castellano empleado como único vehículo e instrumento de aculturación de la juventud sea pronto la única lengua hablada en el pueblo, si antes no llega una medida que imponga el vascuence como medio de expresión en todos los grados de la enseñanza» («Aspectos de la transición contemporánea de la cultura en San Gregorio de Ataun», II Congreso Nacional de Costumbres populares, Córdoba, 1971) (24).

Eta biografiaren azken orrialdeetan bere ilobak egindako galderei erantzuten ari dela, ondokoak irakurtzen ditugu:

—Nundik datoz euskera zaintzeko zailtasunak, eta euskera gorde ta indartzeko, zein irtenbide aukeratu?

(24) *Obras Completas* VI, 420 or.

— Sustraizko zailtasuna auxe da: gaur ikasketa guziak erderaz egiten dirala. Len ere bazan au, baiño gaur areago: goi-maillako kulturarik gabe, gaur ez bait dago zeregiñik eta ori lortzeko ez dago erdera beste biderik. Irtenbide bat eskatuko nuke nik: egokiera berdiñen bizi-legea ezarri dedilla. Au da: euskaldunak dana euskeraz ikasi aal izan dezala. Belgican bezela: an flamenkoak kultura lortu dezakete flamenkoz: edo Suizan bezela: eskualde bakoitzak bere izkuntza badu: frantsesa, alemana, italiarra, eta bakoitzak bere izkuntzan itzegin eta dana ikasten du» (*Biografia*, 476 or.).

Eta azken galdera bati:

— Zorioneko “eusko arazoa” dalata, zein alderdi azpimarraituko zenduke ta zein irtenbide eskeñi?

hauxe erantzun zion:

— “Eusko arazoa” auxe da: nola eutsi Euskalerrinari, eusko-etniari: bestela esanda: nola eutsi kultura jakin au duen talde oni. Irtenbide bat au litzake: irakasketa-mailla guzietan euskera jarri, bere kultura-gaiei begirunea gorde, eta bere burua zaintzeko bear dituen eskuarte egokien jabe izan. Bere buruaren jabe izan, eta bere kulturari eusteko bear diranen jabe ere bai. Lengo gizaldietan Furoekin gertatzen zan bezela» (*Biografia*, 477 or.).

Bera izan dugu ibilbide horren eredurik onena, alderdikeriak utzirik euskarari laguntzeko beti prest, euskalduna zela gora eta ozen esanik, mundu osoko jakintsuen begirunea lortu zuelako. Batzuek “kultura-hizkuntza” deitzen dituztenak (frantsesa, ingelesa, alemana...) ikasteaz gainera euskara ere besteak bezalaxe izan daitekeela “kultura-hizkuntza” erakutsi zigulako.

Agur eta ohore Joxe Migel Barandiaran euskaltzainari, «ez naizela asko gauza ezertarako» uste izan arren, euskaltzainari dagozkion euskararen “jagon-lanak” eta “ikerlanak” hain zintzo bete zituenari.